

IV.

ZAKLJUČAK

Cjelokupna sociološka rasprava o održivom razvoju Središnje Like u ovoj knjizi nije rezultirala isključivo prikazom njegovih mogućnosti. Naime, u pokušaju artikuliranja mogućnosti održivog razvoja, tekst također prikazuje niz uzroka i posljedica, kauzalnosti koje oblikuju sociokulturnu, ekonomsku i političku zbilju promatranog prostora na početku 21. stoljeća. Na taj je način lakše razumjeti trenutačne probleme u razvoju s kojima se susreće cjelokupna regija Lika, jednako kao i subregija Središnja Lika. Spoznaje do kojih smo došli mogle bi biti korisne u budućem planiranju pa i implementaciji održivog razvoja, jačanju ljudskog i socijalnog kapitala ne samo na ruralnom području Središnje Like, nego i u sličnim ruralnim područjima u Hrvatskoj.

U ovoj je knjizi koncept održivog razvoja povezan s konceptima ljudskog i socijalnog kapitala, pri čemu je istaknuto kako se održivi razvoj ne smije, niti može planirati i u praksi provoditi ako u taj razvoj nisu utkane potrebe, ideje i vizije vlastite budućnosti lokalne zajednice, stanovništva koje živi na određenom prostoru. U obzir se, naravno, moraju uzeti i njihovi sadašnji potencijali. Treba istaknuti da obrazovana zajednica koja njeguje međuljudske odnose suradnje i povjerenja čini kvalitetniju podlogu za uspješnu primjenu suvremenih razvojnih koncepata kakav je i koncept održivog razvoja. Takva zajednica pogodno je tlo za prihvaćanje vlastite i održivosti okoliša u kojem živi. Održivi razvoj je prikazan u obliku mogućnosti, a ne konkretnih uputa za djelovanje, što i nije bilo ostvarivo s obzirom na prirodu sociološkog viđenja održivosti istraživanog područja. Bitno je zaključiti kako održivi razvoj u Središnjoj Lici trenutačno nije smjer razvoja. Takav oblik razvoja načelno jest definiran, također se spominje u svim važnijim dokumentima, kao što su razvojni planovi gradova ili općina unutar Ličko-senjske županije, ali to ne znači da se u Lici uistinu prakticira održivost ili da se teži postizanju integralne održivosti. To je potrebno promijeniti.

Koncept ljudskog kapitala o kojem smo raspravljali u trećem poglavlju, osobito dimenzija znanja, često je izložen kritici. Smatra se kako ulaganje u obrazovanje ne mora nužno rezultirati pozitivnim pomacima u cjelokupnom društvenom razvoju. Spoznaje do kojih smo došli tijekom ovog istraživanja na ponešto drugačiji način prikazuju iznesenu činjenicu. Naime, podizanje razine obrazovanja ne mora nužno utjecati na cjelokupan socioekonomski razvoj, ali ulaganje u obrazovanje koje podrazumijeva konkretne obrazovne smjerove, znanje prijeko potrebno određenoj zajednici, dostupnost informacija, riječju upućenost, itekako su važni. Ne radi se tu o pukom *kredencijalizmu*, nego o znanjima koja bi lokalnoj zajednici omogućila izbor i participaciju u ostvarenju vlastitih smjerova razvoja. Socijalni je kapital ovdje predstavljen kao jedan od bitnih elemenata u planiranju, pa onda i postizanju razvoja i održivosti. Međusobna suradnja, pomaganje i povjerenje omogućuju postizanje zajedničkih ciljeva koji se mogu staviti pod isti nazivnik trajnog poboljšanja kvalitete života cjelokupne zajednice. Rekli smo kako je socijalni kapital koncept koji ističe važnost međusobne suradnje unutar lokalnih zajednica i između njih. Međutim, taj je koncept važan i zbog prostora koji otvara u suradnji znanstvene zajednice kao cjeline, dakle između i unutar svih znanstvenih područja, polja i grana. Društvene i humanističke znanosti se u novije vrijeme smatraju svojevrsnom poveznicom između tehnike i tehnologije koja napreduje neizrecivom brzinom i društva koje ima poteškoće s razumijevanjem i prihvaćanjem suvremenih tehnoloških postignuća. Socijalni je kapital čini se pogodan (teorijski) koncept koji omogućuje interdisciplinarnost i multidisciplinarnu suradnju. Takva bi suradnja mogla pomoći u pronalasku određenih rješenja za izlazak iz suvremene krize u svim njezinim pojavnim oblicima, ne samo ekonomskom. Sa sociološkog stajališta gledano socijalni kapital može se razumjeti kao teorijski koncept koji pomaže razumijevanju socijalne strukture i socijalne akcije. Prema tome, ovaj koncept može poslužiti kao svojevrsan mikrosociološki ali i makrosociološki pogled na sveukupne modernizacijske i postmodernizacijske procese.

U uvodnom dijelu knjige određena je osnovna pretpostavka, težišna zadaća i glavni istraživački ciljevi. Stupanj njihove realizacije potrebno je analizirati. Prvo ćemo ukratko ponoviti osnovne zaključke pojedinih cjelina, s naglaskom na drugo, odnosno treće poglavlje, a s namjerom da uspostavimo konačnu poveznicu s hipotezom, ciljevima i zadaćama koje smo na početku odredili. Drugo poglavlje počeli smo opisom promatranog područja Središnje Like, gdje su izneseni neki osnovni podaci o broju stanovnika,

gustoći naseljenosti i geografskom smještaju subregije. Promatrani smo prostor svrstali u ruralna područja, a cjelokupnu Liku u kategoriju tradicionalne ili povijesno-geografske regije. Ukratko je prikazana i promjena broja stanovnika u proteklih dvadeset godina, gdje su vidljiva negativna demografska kretanja. Modernost u Središnjoj Lici bila je sljedeća tema o kojoj smo raspravljali. Zakašnjela modernizacija posljedice je ostavila na cjelom teritoriju Hrvatske, te su one istodobno vidljivije u područjima koja su stjecajem okolnosti bila periferni dijelovi države. U ostatku poglavlja, prikazujući sociokulturne, ekonomske i političke prilike u protekla dva stoljeća, objasnili smo kako neuspjeh modernizacije u Lici, uključujući tranzicijsko razdoblje, nije nanio toliku štetu koliko je postavio temelje za provedbu suvremenih razvojnih koncepata, poglavito koncepta održivog razvoja. Međutim, i ovdje valja uzeti u obzir bitnu opasku o uzrocima i posljedicama smanjenja broja stanovnika. Lika je kao regija imala dugu, sporu i *kasneću* modernizaciju. Razloge takvom, zakašnjelom, toku modernizacije pronašli smo opisujući sljedeća povijesna razdoblja:

1) razdoblje prije Prvog svjetskog rata — tada se Lika borila s masovnom nepismenošću, prometnom izoliranošću, gospodarskom nerazvijenošću, agrarnom prenapučenošću, pa prema tome i masovnim iseljavanjem;

2) razdoblje između dvaju svjetskih ratova — nastavlja se skromna izgradnja građanskog društva, započeta prije Prvog svjetskog rata, ali je to prilično kratko razdoblje tijekom kojeg nije bilo moguće postići konkretnije razvojne pomake;

3) Prvi i Drugi svjetski rat — zaustavili su emigraciju stanovništva, ali su uzrokovali znatne ljudske i materijalne gubitke;

4) nakon Drugog svjetskog rata nastupa mirnodopsko socijalističko razdoblje — najveći zamah u razvoju Like, iskorjenjuje se nepismenost, dok (paleo)industrija doživljava procvat; to je ujedno razdoblje najvećih migracija iz Like;

5) nakon toga slijedi Domovinski rat i tranzicijsko razdoblje, pretvorba i kapitalističko ekonomsko uređenje — ovo je razdoblje za Liku značilo obnovu (nakon rata) i gašenje preostale (u doba socijalizma izgrađene) industrije. Odustajanje od industrije na kakvoj se nastojalo u socijalizmu obilježili smo kao pozitivnu posljedicu tranzicijskog razdoblja.

Iz drugog se poglavlja može donijeti općenit zaključak vezan za koncepte koji su bili u središtu pozornosti: socijalni kapital nije rastao tijekom socijalističkog razdoblja i tranzicije, dok su uvjeti za njegov nastanak u Austro-Ugarskoj i Prvoj Jugoslaviji bili gotovo nemogući. Isto se može reći za

ljudski kapital, koji također nije imao povoljne uvjete za nastanak. Preporuku upućenu istraživanom području, a nastalu na temelju rasprave unutar drugog poglavlja, donosimo u sažetom obliku: ako lokalne zajednice i njihovi ključni socijalni akteri u Središnjoj Lici žele preokrenuti smjer razvoja prema postizanju integralne održivosti, moraju u daljnjem prihvaćanju modernizacijskih procesa pomno birati ono što žele. To se osobito tiče suvremenih tehnika i tehnologija, i to na način da se te tehnike i tehnologije promišljeno izaberu i primijene, u skladu s potrebama zajednica i s obzirom na okoliš u kojem žive. U ovom je smjeru išla i osnovna pretpostavka rada prema kojoj budućnost nije u klasičnoj modernizaciji, nego u izgledima za osmišljeno pretvaranje nekadašnjih nedostataka u prednosti, i to s pomoću suvremenih strategija razvoja.

Težišna zadaća rada, koja je zahtijevala da se sociološkom analizom istraže socijalni i ljudski kapital Središnje Like u smislu osnovnih pretpostavki postizanju održivog razvoja, ostvaruje se kroz treće poglavlje knjige s pomoću istraživačkih ciljeva. Istražili smo kakvoću ljudskog i socijalnog kapitala Središnje Like, čemu smo dodali dimenzije, odnosno indikatore koji opisuju kakvoću osnovnih sastavnica održivosti. Rezultate trećeg poglavlja možemo sažeti na sljedeći način. Od ukupno devet istraživanih dimenzija¹⁸⁵, kojima smo pokušali prikazati trenutačne (ali i buduće) mogućnosti u postizanju održivosti, dvije su na niskoj razini (ekonomska i politička dimenzija održivog razvoja). Tri dimenzije (povjerenje i mreže povezanosti socijalnog kapitala te zdravlje ljudskog kapitala) nalaze se u položaju srednje razine održivosti. Visokom razinom održivosti ocijenili smo ukupno četiri istraživane dimenzije. Radi se o ekološkoj i sociokulturnoj dimenziji održivog razvoja. Tu pripadaju još dimenzija znanja i vještina socijalnog kapitala te dimenzija normi uzajamnosti socijalnog kapitala. Nažalost, i potonje tri bi, nastave li se negativna demografska kretanja, mogle pripasti u kategoriju srednje ili niske održivosti. Ovdje smo pronašli odgovor na posljednji istraživački zadatak koji nam je nalagao da procijenimo, na temelju cjelokupnog istraživačkog postupka, prikupljenih, analiziranih i interpretiranih rezultata, koliko ljudski i socijalni kapital osnažuju ili pak otežavaju ostvarivost održivog razvoja u Središnjoj Lici. Naša je procjena kako Središnja Lika još uvijek posjeduje kritičnu masu socijalnih aktera koji bi mogli (uz određene poticaje i/ili pomoć izvana) znatno poboljšati ukupnu kvalitetu života za lokalne zajednice. To bi, smatramo, označivalo i prilagodbu suvre-

¹⁸⁵ Vidjeti tablicu 26.

menim razvojnim konceptima koji podrazumijevaju usmjerenost na sveukupnu, integralnu održivost. Ono što se pokazuje temeljnom preprekom rasprave o svakom budućem razvoju jesu, ponavljamo, negativna demografska kretanja. Takva kretanja mogu biti, a najčešće i jesu, uzrok preokreta svih spomenutih dimenzija prema nižoj ili niskoj razini održivosti. U danom trenutku, kada više ne postoji lokalna zajednica koja se skrbi o svojem okolišu, ekološka dimenzija, koliko god jaka bila, ostaje na volju akterima i interesnim skupinama koje nemaju razvijene osjećaje identitetske ili bilo koje druge pripadnosti mjestu (području ili prostoru) čije resurse imaju namjeru iskoristiti. Dakle, trenutačno stanje ljudskog i socijalnog kapitala, ponajprije zbog izrazito negativnih demografskih kretanja, nije osobit oslonac ostvarenju održivog razvoja. S druge strane, da su ta kretanja pozitivna, bez obzira na nisku koncentraciju stanovništva, mogli bismo reći kako ljudski i socijalni kapital, u skladu s prikazanim dimenzijama, čine relativno dobar oslonac za razvoj i postupno ostvarenje ukupne integralne održivosti.

Kao krajnji rezultat ovoga rada bilo bi poželjno, barem okvirno, predložiti moguće glavne smjernice ekološke politike Središnje Like. Ta bi politička nastojanja bilo potrebno uskladiti s osnovnim dimenzijama održivosti. Uporaba suvremenih tehnologija u rješavanju osnovnih ekoloških problema (pročišćavanje otpadnih voda, selekcija i po mogućnosti reciklaža otpada na regionalnoj razini) zadatak je koji predstavlja *conditio sine qua non* u planiranju budućnosti. Unutar ekološke dimenzije pozornost bi se također trebala usmjeriti na podizanje razine ekološke svijesti edukacijom lokalnih zajednica. Ekonomsku dimenziju, dakle onu koja uz političku dimenziju održivosti snažno utječe na socioekonomsko stanje, trebalo bi planirati sukladno postojećim i dostupnim resursima. Naime, lokalna zajednica ne može biti izolirana, ona ne može biti »otok za sebe«, ali može biti samoodrživa na razini korištenja onih resursa koje posjeduje. Ako lokalne zajednice u Lici posjeduju određene prirodne resurse, obnovljive i neobnovljive, onda bi regionalna i lokalna ekološka politika trebale jačati one gospodarske grane koje se na tim osnovama mogu održivo i kvalitetno razvijati. Ukupna politička nastojanja moraju imati na umu da treba zadovoljiti razinu kvalitete osnovnih ljudskih potreba, dakle osnovu sociokulturne dimenzije. Viša razina sociokulturne dimenzije održivosti odnosi se na očuvanje identiteta i lokalne kulture. Tome valja dodati idealan spoj tradicijskih znanja sa suvremenim znanstvenim znanjima. Ukratko, lokalna ekološka politika trebala bi uvažiti smjernice za razvoj koje sežu još u 1987. godinu kada Bruntlandska komisija, govoreći o našoj zajedničkoj budućnosti, ističe potrebu za ujedi-

njenjem snaga, čime bi se utvrdili zajednički ciljevi i krenulo u jedinstvenu akciju postizanja tih ciljeva.

Naposljetku valja, još jedanput, napomenuti da su sociološka razmatranja o mogućnostima održivog razvoja nekog prostora i lokalnog stanovništva jedno, dok je sveobuhvatan proces artikulacije koncepta održivog razvoja složen, odnosno uključuje brojna stručna znanja, vještine, planiranje, koordinaciju i suradnju. Teorijske koncepte s pomoću kojih je oblikovan ovaj rad dovoljno su otvorene, odnosno fleksibilne. Njihova otvorenost ujedno označava mogućnost suradnje na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini te konzultacije sa stručnjacima s različitih područja. Fleksibilnost i otvorenost koncepta ljudskog i socijalnog kapitala, zajedno s konceptom održivog razvoja omogućuje nam pomno planiranje budućnosti koja bi za cilj trebala imati postupno približavanje vlastitoj održivosti te konačno njeno postizanje.